

цепції права та правопорядку / Ю. Крисюк // Право України. – 2011. – № 8. – С. 209.
17. Честнов І. Посткласична теорія права: контури нової парадигми / І. Честнов // Право України. – 2011. – № 8. – С. 111.

УДК 340.12

Н. А. ТКАЧОВА

ПРОБЛЕМА СУТНОСТІ ТА ПОНЯТТЯ ПРАВА

Концентрується увага на ключовому питанні проблемної сутності та понятті права шляхом використання комплексного педагогіко-правового дослідження. Сформульовано на загально філософському рівні парадигму права, орієнтовану на інтегрування основних світоглядно-методологічних підходів – природно-правового та юридичного позитивізму. У цьому контексті обґрунтовано поглиблене осмислення феномена права, його поняття, призначення у розвитку та долі кожної людини, суспільства, людства.

Ключові слова: право, природне право, позитивне право, сутність права, гуманістичні властивості права, офіційно-владна значущість права, гуманістична правова педагогіка.

Ткачова Н.А. Проблемы сущности и понятия права

Концентрируется внимание на ключевом вопросе проблемной сущности и понятия права путем использования комплексного педагогико-правового исследования. Сформулировано на общеправовом уровне парадигму права, ориентированную на интегрирование основных мировоззренческо-методологических подходов – природно-правового и юридического позитивизма. В этом контексте обосновано углубленное осмысление феномена права, его понятия, назначения в развитии и судьбе каждого человека, общества, человечества.

Ключевые слова: право, природное право, позитивное право, сущность права, гуманистические свойства права, официально-властное значение права, гуманистическая правовая педагогика.

Tkacheva Natalia. The problem of essence and the concept of law

This article concentrates our attention on the basic question of problematic essence and the concept of law through the use of complex legal pedagogical research. Formulated at a general philosophical level of the law justice paradigm directed on integration to basic outlook-methodological points of view – the natural law and the legal positivism. In this context substantiates the deep understanding of the law phenomenon, its concept, the purpose in development and the fate of every man, society and the whole mankind.

Key words: law, natural law, legal positivism, the essence of law, humanistic peculiarities of law, official commanding significance of law, humanistic legal pedagogics.

Феномен права, як об'єктивно існуюче, багатоаспектне, закономірне явище завжди привертав до себе увагу не тільки юристів, а й філософів, соціологів, психологів, педагогів. Адже саме існування людини, суспіль-

---

© ТКАЧОВА Наталія Авксентіївна – доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії, історії та конституційного права Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

ства, держави неможливе без дотримання правових норм – норм людських відносин, які склалися протягом тисячоліть. Тому проблема праворозуміння, виховання поваги до права, правових переконань надзвичайно важлива і актуальна.

Виникнення та подальший розвиток права, поступове зростання його прогресивної ролі як загальносоціального феномена, загальнолюдської цінності має багатомісячну історію. Осмислення сутності – вирішального і головного, що визначає феномен права, його поняття можливе за умови встановлення критеріїв, тобто ознак, мірила, які засвідчують об'єктивну істину, справжність пізнання, на підставі чого і відбувається сприйняття, оцінка цього явища. Усвідомлення сутності та поняття права може здійснюватися у напрямі осягнення його духовної спадщини, з'ясування філософського розуміння, а також шляхом вивчення історичного досвіду минулого – виникнення та розвитку права протягом попередніх історичних епох, тобто опанування знаннями накопиченими людством, які мають бути засвоєні з історичної суспільної свідомості та суспільної практики.

Процес правоутворення в історії людства був тривалим і складним. Право формувалося як необхідний регулятор економічної, політичної, культурної, моральної та інших сфер суспільного життя. Це економічна, політична, культурна і моральна цінність, яка втілює загальнолюдські вимоги, норми належної поведінки в суспільстві, що склалися протягом усієї історії його розвитку на основі уявлень про добро і зло, честь і безчестя, істину, справедливість і несправедливість, свободу і обов'язок, совість, порядність і непорядність. Ці загальнолюдські соціальні, моральні цінності становлять фундамент, на якому право ґрунтується. Основні духовні цінності, невіддільні від права категорії моралі без яких неможливе існування суспільства, розглянуті у науково-педагогічній літературі у працях Л.М. Архангельського, Н.О. Головка, Б.Т. Григоряна, Л.Г. Гринберга, Є.Б. Гудиліної, Г.К. Гушницького, В.К. Димиденка, А.Г. Харчева, К.А. Шварцман, О.Ф. Шишкіна, В.С. Штейна та ін. Зазначені соціальні цінності, сутнісні властивості права, що образно втілюють його душу – свобода, справедливість, рівність, досліджуються у філософській, юридичній, педагогічній науках у якості його основоположних, провідних (наскрізних) ідей, а також з огляду на їх трансформацію у принципи права. Зокрема, це роботи: С.С. Алексєєва, М.А. Вороніної, Г. Гегеля, В.П. Горбатенка, І. Канта, В.С. Нерсисянца, А.Ф. Плахотного, Дж. Ролса, Ж.-Ж. Руссо, С.Д. Цаліна, Н.А. Ткачової та ін.

Основними світоглядно-методологічними підходами у розумінні та тлумаченні права є позитивістський і природно-правовий. Представники позитивного напрямку: К. Бергбом, М. Коркунов, Д. Остін, К. Шершеневич та ін. Юридичному позитивізму властиве обґрунтування права сили – прерогативи виняткової ролі державної влади над правом. Відповідно до чого – держава є явище первинне, а право – вторинне; держава передує праву історично та логічно, а звідси ствердження похідного характеру

суб'єктивного права від позитивного права, яке встановлюється державою. Позитивістській теорії права притаманне ігнорування змістової сторони права, відмова від пізнання та визнання категорії сутності права, тобто його суттєвих властивостей, ідеї, духу.

Природно-правова школа права була започаткована ще давньогрецькими філософами (Демокріт, Сократ, Платон, Арістотель, софісти, стоїки) і римськими юристами (Павло, Ульпіан). Представники цього напрямку: Ф. Вольтер, Г. Гегель, Т. Гоббс, І. Кант, Дж. Локк, П. Пестель, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода та ін. Ця теорія стверджувала ідею природних невід'ємних прав і свобод людини; позитивне право було відокремлене від природного права; справедливість, свобода, рівність визнавалися властивостями людської природи, що відповідало принципу дотримання етичного мінімуму. З приводу цього доцільно розглянути точку зору авторів підручника «Філософія права» Бачиніна В.А., Журавського В.С., Панова М.І. на думку яких принцип етичного мінімуму виявляється у ряді наступних конкретних особливостей позитивного права: «По-перше, це відношення до таких цінностей як життя, свобода, власність, людська гідність як до відносних, а не абсолютних соціокультурних величин. По-друге, це схильність до редукування нормативно-ціннісних відносин у суспільстві, до юридичної прагматики, що відстоює насамперед інтереси власної держави. І по-третє, це легістська орієнтація на зведення права до законів держави, що в підсумку приводить до ліквідації всієї системи природного права, а з нею і можливостей для громадян апелювати у випадку обмеження їхніх природних прав до існуючого законодавства»¹.

На відміну від вузького розуміння права – юридичного позитивізму, в концепціях його широкого розуміння, зокрема, в теорії природного права, «ставиться за мету з'ясування сутності правових явищ, необхідність встановлення того, що стоїть за зовнішніми формальними властивостями позитивного права, пояснення і оцінка правових явищ з точки зору нормативних ціннісних ідеалів»². Цінність природного права уможливорює виявити те головне, вирішальне, що визначає яким критерієм має відповідати зміст позитивного права, об'єктивну необхідність його існування в суспільстві, *спрямовує цивілізованій розвиток позитивного права у напрямі яким воно має бути*. Без глибокого розуміння природного права, його загальних духовних цінностей – ідей, об'єктивних властивостей неможливе усвідомлення необхідності загальнообов'язковості офіційно-владного, формально-визначеного регулятивного характеру цього феномена. Слід підкреслити, як пише А. Машков «зміст основної ідеї природного права полягає у тому, що природні права людини висуваються в якості певного орієнтиру, свого роду критерію для оцінки правового змісту закону (писаного права). Ще знаменитий оратор і державний діяч Стародавнього Риму Марк Тулій Ціцерон говорив: «Несправедливий закон не створює право»³. Ціннісний сенс природного права у ствердженні ідеї природних невід'ємних прав людини – захисті апріорних загальнолюдських ідеалів справедливості,

свободи, рівності. Отже, позитивне право має відповідати цим ідеалам, які відображені в принципах права. Тому природне право є ідеалом позитивного, встановленого державою права. У цьому зв'язку уявляється цілком переконливим визначення цілі права як належного стосовно закону (позитивного права) і держави, сформульованої у вигляді наступного ціннісно-правового імперативу: *«закон (позитивне право) і держава мають бути правовими. Правовий закон та правова держава – це, отже, правові цілі – цінності реального закону (позитивного права) і держави. У цій аксіологічній площині таке співвідношення належного та існуючого виражає ідею необхідності постійного вдосконалення таких, що практично склалися і реально діючих форм позитивного права і держави, які як явища дійсності, що історично розвивається, поділяють її досягнення та недоліки і завжди далекі від ідеального стану»*⁴. Отже, завдяки природно-правовій теорії почали вирізняти природне і позитивне право, право і закон.

Не можна не звернути увагу на те, що сьогодні як і у радянські часи право у суспільно-політичній та державно-правовій науковій літературі продовжує ототожнюватися із законодавством, внаслідок чого стверджується, що в умовах соціально-неоднорідного суспільства право відображає волю певної групи людей, еліти, класу, спрямоване на задоволення та захист інтересів правлячих соціальних сил. Як відзначають автори підручника «Теорія держави і права», «більшість дослідників сутності права зосередили увагу на одному її найважливішому моменті – державній волі (волі пануючого класу). Однак, сучасний підхід до пізнання сутності права передбачає не тільки врахування державної волі як такої... Сутність права взагалі не може бути розкрита однією категорією, її можна пізнати і виразити лише за допомогою системи категорій, що відтворюють дійсну природу та історію права»⁵. Отож, для усвідомлення сутності права важливо з'ясувати, що його квінтесенцією є не законодавство, не самі по собі акти державної влади, а матеріалізовані в абстрактно-концентрованій формі узагальнені духовні соціальні цінності, які відповідають об'єктивним, природним найважливішим сутнісним властивостям права і втілені у головній основоположній ідеї єдності, рівності, свободи і справедливості. За визначенням видатного філософа Г.-В.-Ф. Гегеля – автора діалектичного методу пізнання, який зберігає свою всезагальну цінність і у сучасних умовах розвитку людства, закони можуть бути не позбавлені суб'єктивізму, а тому можуть суперечити логосу права – його духовному началу. Необхідно розмежовувати поняття «право» і «законодавство», які чітко визначені в юридичній науці не тотожними, бо система законодавства – це передусім форма права, тобто засіб вираження його норм у конкретні статті, нормативні приписи, нормативно-правові акти. Терміном «законодавство» позначається сукупність нормативно-правових актів, що мають юридичну силу у результаті їх видання і захисту державою. З цього приводу О.В. Петришин зауважує, що на відміну від законодавства *«право є завжди вираженням справедливості. Закони та інші нормативно-правові акти*

можуть виражати як справедливість (бути правовими), так і несправедливість (бути неправовими); якщо система права має об'єктивний характер, то система законодавства залежить від суб'єктивного фактора – діяльності законодавця, інших суб'єктів правотворчих повноважень»⁶.

Дослідження державно-правової дійсності спрямовується загальними категоріями діалектики, зокрема, доцільно звернути увагу на те, що «співвідношення змісту і форми як держави, так і права засноване на визнанні вторинності форм стосовно їх сутності, на можливості існування в межах однієї сутності різних форм, на пошук саме тих із них, що найбільше відповідають сутності явища, тощо»⁷. Отже, закон може не відповідати об'єктивним, природним, сутнісним властивостям права. У цьому зв'язку В.С. Нарсеянц визначає: «...закон (те, що устанавлюється як позитивне право) може як відповідати, так і протистояти праву, бути (цілком або частково) формою офіційно-владного визнання, нормативної конкретизації і захисту як права, так і інших (неправових) вимог, дозволів і заборон... Лише як форма вираження об'єктивно обумовлених властивостей права закон стає правовим законом. *Правовий закон* – це і є право, що отримало офіційну форму визнання, конкретизації і захисту – словом законну силу, тобто позитивне право, яке володіє об'єктивними властивостями права»⁸. І далі у розгорнутому вигляді загальне поняття такого позитивного права (правового закону) В.С. Нарсеянц формулює «як загальнообов'язкову форму рівності, свободи і справедливості»⁹.

Доцільно також звернути увагу на те, що всесвітньо-історичний розвиток людства (від рабства до феодалізму і капіталізму, а потім і до посткапіталістичного цивілізму) – це одночасно і поступальний еволюційний процес у формуванні закономірності зростання прогресивної ролі права як загальносоціального феномена – носія вищих начал-ідеалів свободи, справедливості, рівності, основоположних цінностей цивілізації, що відповідає самій природі людини як духовно-моральної істоти. Право, виходячи з планетарних масштабів його поширення, все більш впевнено виявляє себе на шляху до цивілізації з точки зору утвердження загальнолюдських цінностей. Підтвердженням цього є сучасне міжнародне право, яке характеризується наявністю системи міжнародно-правових актів, хартій, декларацій, пактів, конвенцій, угод, що відповідають демократичним правовим принципам міжнародних відносин. Сказане дає можливість усвідомити природно-історичну місію права, його значення як нормативно-ціннісного регулятора суспільних відносин, у якості духовно-практичного загальносоціального феномена, призначеного спрямовувати цивілізований розвиток людства. Спираючись на історичний досвід, досягнення правової теорії і практики, можна зробити **висновок**, що ціннісна сутність права, наявність позитивної тенденції – поступового зростання його прогресивної ролі на всіх етапах історичного розвитку людства як загальносоціального феномена, обумовлені об'єктивною, самостійною природою права і не залежать від офіційної антиправової волі владних структур.

Викладене вище дає підстави зробити наступне узагальнення. Проаналізувавши філософські основні світоглядно-методологічні підходи щодо осмислення такого феноменального явища як право, з огляду на його історичний генезис, а також сучасний рівень наукових розробок у цьому напрямі, спробуємо сформулювати дефініцію – сконструювати зміст поняття «право». Багатозначущість визначень права, наявність різних поглядів на цю складну, багатоаспектну категорію ставить питання про осягнення його гуманістичної духовної сутності через осмислення правової матерії у її загальнолюдському ціннісному інструментальному розумінні. На сучасному етапі розвитку людства, на думку відомого вченого в галузі філософії та теорії права С.С. Алексєєва «концепція права, яка відповідає вимогам сучасного громадянського суспільства – це філософія правозаконності або що теж саме гуманістичного права, яке покликане владарювати, правити у суспільстві»¹⁰. Сутність цього феномена полягає у його дійсній гуманістичній природі, високолюдському призначенні. Закладені у структурі матерії права основоположні базові властивості органічно поєднуються із загальносоціальною масштабною регулятивною значущістю, а отже, і загальнообов'язковістю, що гарантує соціальну цінність права. *Визначивши природну гуманістичну сутність права, необхідно також враховувати, обумовлений силою його духовного, ідеологічного авторитету, всезагальний владний характер, який підтримується державною волею і захистом, і таким чином шляхом визначення загальнообов'язкового дотримання правових норм, підтверджує незмінну роль в існуванні та розвитку суспільства.* Отже, доцільно підкреслити неприпустимість відриву позитивного права від права природного. Як стверджують вчені в галузі філософії права «розриви між позитивним і природним правом здатні приводити до трагічних непорозумінь, що часом постають у вигляді витончених парадоксів»¹¹. Тому вважається за доцільне на більш загальному філософському рівні, поклавши в основу духовний світоглядний стрижень права, інтегрувати обидва філософські основні світоглядно-методологічні підходи до розуміння природного і правового позитивізму. Конструювання поняття права потребує інтегративного підходу щодо осмислення юридичної догматики на базовому філософському, світоглядному рівні пізнання його глибин та призначення. Такий спосіб усвідомлення феномена права сприятиме більш цілісному його дослідженню як самостійної субстанції одного з найвищих досягнень цивілізації і культури людства. З огляду на це зазначимо, що дефініція права має відповідати його об'єктивним природним сутнісним властивостям, а також обумовлений ними владній загальнообов'язковості права як відображення узгодження інтересів усіх соціальних груп населення, еліт, окремих індивідів.

Підсумовуючи викладене спробуємо сформулювати наступне визначення. **Право** – це соціально-регулятивна, загальнозначуща, а тому загальнообов'язкова, об'єктивно обумовлена його сутнісними властивостями такими як «справедливість», «свобода», «рівність» міра, яка внаслідок

цього набуває формально визначеного, офіційно-владного державного характеру. Відображає узгоджену загальну волю народу з урахуванням потреб та інтересів усіх соціальних груп населення, еліт, окремих індивідів і охороняється державою.

Дана дефініція має на увазі позитивне право у його поєднанні, а не у розбіжності з об'єктивними, сутнісними гуманістичними властивостями, які відображають в цілому природу, специфіку та соціальну цінність правового феномена. У наведеній дефініції дуалістичного розуміння сутності права загальнообов'язковість відповідає двом загальнопов'язаним вимогам, що вирізняють право: соціально-ціннісна та офіційно-владна значущість, що дає можливість найповніше осмислити зміст права і характеризує його в єдності природного і позитивного сенсу. Для підтвердження обґрунтованості запропонованого підходу звернемося до точки зору С.С. Алексєєва, згідно з якою логіка історії людства вимагає того, щоб у «життя суспільства вступили позитивні закони, або зовнішні, тобто позитивне право, яке володіє могутньою соціальною силою і разом з тим глибоко розумними, істинно духовними моральними початками»¹². Такий підхід може стати опорою у реалізації духовних основ та цінностей права, які мають важливе значення у спрямуванні людини до вищих ідеалів гармонії і досконалості, сприятиме формуванню правосвідомості, правової культури, вихованню правових переконань, а отже, виконанню правом своєї місії у її високому цивілізованому значенні.

Окреслена проблема осмислення сутності та визначення поняття права, її глибина і всебічність ставить завдання подальшого дослідження цього феномена, опрацювання його дефініції не тільки з точки зору юридичного позитивізму шляхом трактовки цього явища у якості сукупності норм, а й з позиції встановлення змісту права за допомогою комплексного підходу як до складної соціальної системи тобто, використовуючи напрацювання інших суспільних наук, зокрема, філософії, педагогіки, психології, соціології. У цьому контексті доцільно звернути увагу на те, що в сучасних умовах у зв'язку з актуальністю розробки питань пов'язаних із зростанням загальносоціальної, інструментальної цінності права, поширюється значущість його призначення – виховної функції, а отже, роль гуманістичної правової педагогіки у вирішенні ключових проблем стосовно розробки педагогічних технологій формування позитивно-правової поведінки соціального суб'єкта, його правосвідомості, правової культури.

1. *Бачинін В.А.* Філософія права: підручник для юрид. спец-тей вищих навч. закладів / Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 136. 2. *Четвернин В.А.* Современные концепции естественного права / Четвернин В.А. – М., 1988. – С. 14. 3. *Машков А.* Проблемы теории держави і права. Основи: Курс лекцій / Машков А. – К.: К.І.С., 2008. – С. 422. 4. *Проблемы общей теории права и государства.* – М.: НОРМА. 2002. – С. 198. 5. *Теорія держави і права.* Академічний курс: підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 287–288. 6. *Загальна теорія держави і права: підручник* / за ред. проф.

М.В. Цвіка, доц. В.Д. Ткаченко, проф. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – С. 269.
 7. Цит. праця. – С. 17. **8. Нерсесянц В.С.** Проблемы общей теории права и государства / Нерсесянц В.С. / под общ. ред. академика РАН, В.С. Нерсесянца. – М.: Норма, 2008. – С. 189. **9. Нерсесянц В.С.** Там само. – С. 192. **10. Алексеев С.С.** Восхождение к праву. Поиски и решения / Алексеев С.С. – М.: НОРМА, 2002. – С. 394. 11. *Бачинін В.А.* Цит. праця. – С. 138. **12. Алексеев С.С.** Цит. работа. – С. 506.

УДК 340.12

С. В. САВЧУК

ВИНА ЯК ОНТОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ: ФІЛОСОФІЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ

Досліджується творчий доробок М. Хайдеггера, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра, М. Бубера, П. Рік'єра у смислового наповненні феномену вини.

Філософська рефлексія з приводу вини встановлює її константний характер. Вина невіддільна від екзистуючої людини. Вона вказує на екзистенціальну сутність людини. Вина перетворюється у винуватість самої екзистенції. Людина винувата самим існуванням як таким. Вина – онтологічна.

Ключові слова: буття, вибір, вина, винуватість, відповідальність, екзистенція, злочин, мораль, погранична ситуація, самість, суд, Dasein.

С. В. Савчук. Вина как онтологическая характеристика человеческого существования: философия экзистенциализма

Исследуется творческое наследие М. Хайдеггера, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра, М. Бубера, П. Рик'єра М. в смысловом наполнении феномена вины.

Философская рефлексия по поводу вины устанавливает её константный характер. Вина неотделима от экзистирующего человека. Она указывает на экзистенциальную сущность самого человека. Вина превращается в виновность самой экзистенции. Человек виноват самим существованием как таковым. Вина – онтологическая.

Ключевые слова: бытие, вина, виновность, выбор, мораль, ответственность, пограничная ситуация, преступление, самость, суд, экзистенция, Dasein.

Savchuk Sergiy. Fault as ontological characteristic of human existence: existential philosophy

The creative heritage of M. Heidegger, K. Jaspers, J.-P. Sartre, M. Buber, P. Ricoeur is investigated in semantic content of the phenomenon of fault.

Philosophical reflection, which concerns fault, sets its constant character. The fault is inseparable from human existence. It points to an existential essence of a human being. The fault turns into the guilt of its existence. The human being is guilty by the existence itself. The fault is ontological by its nature.

Key words: being, choice, fault, guilty, responsibility, existence, crime, morality, border situation, trial, Dasein.

Можна припустити, що філософія екзистенціалізму порушує питання вини з надією на те, щоб стати певним безгрішно-трансгуманним дискурсом

© САВЧУК Сергій Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича